

УДК 316.347(477.75)

О. Є. Кислий

ЕТНОСОЦІАЛЬНА СИТУАЦІЯ В КРИМУ В КОНТЕКСТІ ПОШУКУ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ТА РЕАЛІЇ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У пошуку розуміння закономірностей суспільних трансформацій автор звертає увагу на важливість таких ресурсів як історичний досвід та демоекономічні ресурси. порушено питання про кримських татар, які за останні десятиліття прискорено втрачають не тільки традиційні основи етнопродукування, а й свій потенціал розвитку.

Ключові слова: суспільні трансформації, демоекономіка, етнос, етнотворення, кримські татари.

Тема, що винесена для обговорення в рамках Наукової етносоціологічної школи професора Володимира Євтуха, мабуть, буде актуальна завжди. Проте, минули ті часи, коли етнічні проблеми «розвитку Криму» збирали семінари чи конференції ледь не кожного місяця. Сьогодні ми мусимо бути вдячні організаторам засідань Школи за можливість осмислення не часткових, а дійсно важливих етносоціальних проблем.

Таким чином, у будь-яких суспільних трансформаціях, найперше для науковців, систематиків чи управлінців, важливо розуміння ресурсів щодо можливих спонтанних чи планованих змін. У етнотрансформаціях такими ресурсами виступають набутий історичний (включно: весь культурний потенціал у найширшому розумінні культури) досвід, або історичні надбання. Але головним та неодмінним ресурсом виступають системні, історично зумовлені демоекономічні ресурси. Відразу зазначу, що їх системність полягає у закономірних історичних трансформаціях якості народонаселення.

Історичні перипетії змін у кількісних, підкреслю, показниках побутування кримських етносів багато разів були представлені та проаналізовані. Потреба є у викладенні концепції трансформацій (розвитку) етносів в контексті демоекономіки для розуміння моєї точки зору. Ця концепція викладена мною у різних виданнях, тому лише нагадаю її загальні положення. Під демоекономікою будемо розуміти найбільш широке коло відносин між природою та соціумом, які виникають з приводу відтворення

соціального життя з найдавніших часів. Саме такі відносини і породжують не тільки кількісні зміни у народонаселенні, але й принципово важливі – якісні. Сучасне, прийняте в демографії (особливо на пострадянському просторі, в Україні, Білорусі та Росії, де падає приріст населення) розуміння якості населення як кількісних показників народжуваності-смертності не є науково доцільним та самодостатнім для демографічних, соціальних, етнонаціональних програм розвитку [3, 292-300]. Зауважу, що з 1960-х років фахівцям відомо, що дотації на народжуваність не є раціональними, не можуть самі по собі змінити «якість» населення, однак інше розуміння якості народонаселення, ґрунтоване на теоретичному рівні, в основному, українською школою демографів (В.С. Стешенко, С.П. Піскунов, О.Є. Кислий) потребує практичної реалізації.

В останні десятиліття науковці знову звернули увагу на необхідність поділу історичного розвитку суспільства на дві частини – давні часи та сучасність [1; 2]. В основі поділу – схема демографічного переходу сучасності (А. Ландрі, Ф. Ноутстайн та ін.). Підкреслимо: про поділ на дві частини можна говорити «в основному», бо є й інша періодизація відповідна до якісних історичних змін народонаселення, яка включає значно більше періодів [2].

Перший етап двочасткової періодизації – первісне та традиційне суспільство до демографічного переходу. Воно характеризується розширеним відтворенням населення на основі можливостей, що надає природа та потреби, що диктуються відповідною демоекономічною системою. Потреба в розширеному прирості населення неодмінна риса традиційного суспільства. Скажімо, в Біблії в Старому Заповіті Яхве не обіцяє своїм вірним ніякого раю, проте обіцяє численне розмноження. Така характерна особливість традиційного суспільства створює можливості продукування нових форм життєдіяльності, в тому числі і етносів. Загалом невеликий приріст населення протягом тисячолітньої історії людства до демографічного переходу пояснюється не стільки тяжкими умовами життя населення, стільки такою моделлю раціонального використання та доцільної експлуатації молодших статевовікових класів, коли до віку 16-18 років доживало лише 50-60 % народжених. Велика доля населення молодшого віку давала можливість активно освоювати нові землі, завойовувати території, продукувати нові етнічні спільноти. В історії традиційне суспільство і традиційне етнотворення прямо корелюються.

З впровадженням досягнень промислової революції та / або індустріалізації зникає потреба розширеного відтворення населення, адже і сама промислова революція була викликана не чудовими технічними відкриттями (силу пари-порохучи води-вітру людина знала давно, проте не було потреби впровадження відкриттів), а аграрно-ремісничою кризою, збідненням природних ресурсів. Щоб показати системність настання змін у соціумі зазначимо, що подібно до цього також і перехід до відтворюючого господарювання розпочався не тому, що винайшли скотарство чи / і землеробство (можливість впровадження землеробства знали тисячоліттями), а тому, що трапилася мезолітична криза. З 1960-х років відомо, що за присвоюючого господарювання людина мала більше первісних можливостей до отримання продуктів життєзабезпечення, нами встановлено, що на перших етапах відтворюючого господарювання тривалість життя в усій ойкумені не зростає, а падає, що в рамках присвоюючого господарювання була можливість отримання додаткового продукту, проте у цьому не було сенсу. Якщо ці факти не вписуються у сучасну теорію прогресу та соціального розвитку, це ще не значить, що не треба досліджувати дійсні механізми соціозмін.

Закінчення демографічного переходу сучасності, паралельне впровадження зовсім інших ресурсів – наукових, які потребують не молодого, а навченого населення. У країнах світу з передовою економікою 80-85 % ВВП за рахунок науково-технічних ресурсів. Старе, традиційне розтратне, екстенсивне етнотворення стає на Планеті поступово неможливим. У сучасному світі війни традиційного спрямування (захоплення територій чи людських ресурсів) виникають лише там, де є потенціал традиційного етнотворення. Інші війни, навіть якщо вони пов'язані з енергетично-паливними ресурсами, закінчуються не захопленням традиційних ресурсів, а лише контролем з використанням сучасних засобів експлуатації. Спеціалісти вважають, що повернення до традиційної демоекономіки у тих країнах, де розвивається чи закінчився демографічний перехід бути не може.

Важливо на цьому фоні констатувати, що українське державотворення новітнього часу є таким непевним також тому, що традиційних ресурсів у нації вже немає, а нові вона сама по собі виробити не здатна. Державотворення також має мати свій демоекономічний ресурс. Як Україна у цілому, так і Крим не мають наразі самодостатніх етносоціальних колективів, що могли б розвиватись на основі традиційного етнотворення.

Ще в кінці 1960-х рр. населення України вийшло на одні з вищих у світі показники середньої очікуваної тривалості життя. Попри вплив тут структурних особливостей населення (що є окремою темою для фахівців), це означало, що тогочасна Україна мала якісне, себто готове до сучасних якісних змін населення. Розвиток в умовах екстенсивного радянського господарювання не дозволив реалізувати тоді етнотворчий та державотворчий потенціал. А назад вороття бути не може.

Якщо мова йде про кримських татар, то цей етнос останні десятиліття, на жаль, прискорено втрачає свій потенціал розвитку. Справа не тільки в тому, що втрачаються традиційні основи етнопродукування, а в тому, що в нових умовах, повернувшись на Батьківщину, кримські татари втратили потребу розвитку в принципі. Більшості етносу притаманні риси матеріального збагачення замість зацікавленості розвитком власної мови та культури, еліта занадто слабка, етнос звикає до громадського утриманства: у зв'язку з десятилітніми державними програмами допомоги, у зв'язку з відсутністю у етносу інших ресурсів найчастіше йде прокламація потреб та вимог. Можливості кримських татар щодо створення власного етнокультурного середовища, участі у розбудові української держави як стимулюючого власні сили процесу вкрай невеликі. Отже, ті програми, які виставляють перед народом лідери кримських татар – чи то помірною чи радикального спрямувань – екстенсифікують, а не стимулюють можливості етносу.

Найбільш доцільним, потрібним для українського державотворення та відповідним рівню громадянського суспільства був протестний потенціал кримськотатарського народу 1990-х рр., що продовжив відповідні традиції 1960-1980-х рр. Ті змагання кримських татар підтримані міжнародною спільнотою, українською елітою – громадянською, науковою та ін. Саме про таке розуміння ситуації я робив доповідь на конференції у Туреччині*. Але сьогодні фактично в українському суспільстві немає політичних сил чи незмаргінелізованих політичних діячів, які б виступали проти повернення кримських татар на Батьківщину. У цьому напрямку, відтак, немає позитивних та суспільно-значимих протиріч – стимулів до розвитку. Закінчується також дія державних програм з допомоги депортованим, за віком зменшується контингент власне депортованих. Надалі не можна питання ставити так: ви нам створіть необхідні умови, а ми повернемося на свою Батьківщину. Тепер на порядку денному стоїть вироблення засад

---

* TheFirst M.E.T.U. Conference on International Relations, Ankara, 3-5 July 2002.

саморозвитку як українського у цілому, так і кримськотатарського соціумів. Як сказано вище, до того майже немає неможливостей, немає саме потреб. І чимраз чіткіше кримськотатарські лідери будуть нав'язувати народу концепцію утриманства, тим скоріше будуть зникати умови відродження як української нації (держави) так і кримських татар.

При тому держава не є в сучасних умовах самоцінністю. Цінністю виступає творчий ресурс, потенціал етносів, вироблені науковцями засади такої політики, яка б створювали потреби розвитку. Українська держава могла б примножити такий потенціал у разі включення до Конституції держави статті, згідно з якою в Україні ті етноси, які історично пов'язані з територією України та не мають своєї державності за її межами мають право на розвиток елементів державності в рамках неподільної Української держави. Це був би перший у світі приклад демократичного врахування прав на повноцінне етнотворення, українська держава чітко б декларувала своє відношення до етнічних спільнот, що потребують саморозвитку, але не матеріальної допомоги чи екстенсивного розвитку за рахунок української держави на догоду іншій державі, української території, української незалежності. У цьому випадку не варто помилятися – дійсний, а не вигаданий етнічний розвиток це завжди змагання на теренах демоекономіки.

Безумовно, я усвідомлюю наскільки є складним для сприйняття такий ракурс розуміння етносоціальної проблематики. Між тим, двадцятилітня історія незалежності України свідчить, що «звичні» шляхи на наших теренах не прийнятні. У виступах під час засідання Школи прозвучало, що безконфліктний розвиток останнього часу в Криму свідчить про вірно вибраний курс. Безконфліктний розвиток мали б справді вітати в 1990-х роках, бо тоді стояли на порядку денному питання елементарного життєзабезпечення повернення та облаштування кримських татар. Нині ситуація інша. Безконфліктність може свідчити про відсутність розвитку. Для України демократичний потенціал кримськотатарського народу є важливим, цінним надбанням, ресурсом, який ми усі не повинні втратити.

Л і т е р а т у р а

1. *Катица С.П.* Очерк теории роста человечества: Демографическая революция и информационное общество. – Москва: Ленанд, 2008.
2. *Кислий О.* Демографічний вимір історії. – Київ: Арістей, 2005.
3. *Кислий О.* Сучасний етап демоекономічного розвитку України та завдання демографічної політики // Формування ринкової економіки. Демографічний

розвиток України та пріоритетні завдання демографічної політики. Т.2. Демографічні аспекти регулювання та відтворення трудового потенціалу. – Київ: 2006.

O. Kyslyu. Ethno-social situation in the Crimea in the context of the search for the regularities of social transformations and the reality of transformations.

In the search for understanding of the regularities of social transformations the author draws attention to the importance of such resources as historical experience and demo-economic resources. The question of the Crimean Tatars, who within the last decades rapidly lose not only the traditional basis of ethnoproduct, but also their own development potential, is raised.

Keywords: *social transformations, demoeconomics, ethnos, ethnoproduct, Crimean Tatars.*

УДК 316.3:316.347

В. І. Крячко

ЕКСПЛІКАЦІЯ ОЗНАК ВЗАЄМОДІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ТА ЕТНІЧНОСТІ У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

У статті здійснюється спроба виявлення ознак взаємодії соціального простору та етнічності у науковому дискурсі. Проаналізовано частину сучасних теоретико-методологічних напрацювань вчених стосовно дослідження етнічності використовуючи матеріали англomовної бази даних EBSCO та експліковано взаємозв'язки етнічності з різними полями соціального простору.

Ключові слова: *етнічність, соціальний простір, EBSCO, взаємодія, поле.*

Актуальність дослідження даної проблематики пов'язана із науковим дискурсом стосовно ролі етнічності у соціальному просторі та глобалізаційних процесах, де постають питання щодо міри проникнення етнічності у різні соціальні та дослідницько-наукові поля, а також щодо актуальності дослідження етнічності у різних сферах життєдіяльності суспільства. Етнічність, як відомо, концепт не до кінця визначений у науковій літературі, адже це складний феномен, пов'язаний із багатьма соціальними явищами, і тому до кінця вкрай важко для науковців детермінувати суть етнічності та опредметнити основні її риси тому, що вона весь час змінюється у процесі функціонування соціальних систем та